SUN'IY INTELLEKTNI 5C MODELI ASOSIDA XORIJIY TIL DARSIGA JORIY ETISH: METODIK TAMOYILLAR, BOSQICHLAR VA XAVFLARNI BOSHQARISH

Ochilova Vazira Rustamovna
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Ingliz tili o'qitish metodikasi kafedrasi
E-mail: vazira.ochilova@gmail.com
F-ORCID: 0009-0009-0562-764X
https://doi.org/10.5281/zenodo.24369496

Annotatsiya. Maqola sun'iy intellekt vositalarini 5C modeli (kommunikatsiya, hamkorlik, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, madaniyatlararo kompetensiya) doirasida xorijiy til darsiga joriy etishning metodik masalalariga bag'ishlangan. Ilmiy manbalar va O'zbekistonning me'yoriy hujjatlari tahlili hamda pedagogik loyihalash usuli asosida beshta metodik tamoyil asoslandi: maqsadning vositadan ustunligi, mualliflikning o'quvchida qolishi, iskalani bosqichma-bosqich olib tashlash, jarayonni baholash va o'qituvchi nazorati. Diagnostika, loyihalash, amaliyot va refleksiya bosqichlaridan iborat joriy etish ketma-ketligi taklif etildi. Haddan tashqari bog'liqlik, axborot ishonchsizligi, akademik halollik va raqamli tengsizlik xavflarini kamaytirish yo'llari ko'rsatildi.

Kalit so'zlar: 5C modeli, sun'iy intellekt, xorijiy til darsi, metodik tamoyillar, jarayonni baholash, akademik halollik, raqamli tengsizlik

INTRODUCING ARTIFICIAL INTELLIGENCE INTO FOREIGN LANGUAGE LESSONS ON THE BASIS OF THE 5C MODEL: METHODOLOGICAL PRINCIPLES, STAGES AND RISK MANAGEMENT

Abstract. The article addresses the methodological side of introducing artificial intelligence tools into foreign language lessons within the 5C model (communication, collaboration, critical thinking, creativity and cross-cultural competence). Drawing on an analysis of research literature and Uzbekistan's regulatory documents and on pedagogical design, it justifies five principles: goals precede tools, authorship stays with the learner, scaffolding is withdrawn gradually, the process is assessed, and the teacher keeps control. A four-stage implementation sequence of diagnosis, design, practice and reflection is proposed, together with ways of reducing four risks: over-reliance, unreliable output, threats to academic integrity and digital inequality.

Keywords: 5C model; artificial intelligence; foreign language teaching; methodological principles; process assessment; academic integrity; digital inequality

O'zbekistonda chet tillarni o'qitish tizimini isloh qilish PQ-1875-son qaror bilan boshlangan bo'lib, keyinchalik ta'lim standartlari CEFR mezonlariga yaqinlashtirildi (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-1875-son qarori, 2012). Xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish keyinroq alohida qaror bilan yangi bosqichga olib chiqildi (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-5117-son qarori, 2021), ta'limni raqamlashtirish esa «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasining ustuvor

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

yo'nalishlaridan biri etib belgilandi (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6079-son Farmoni, 2020). Shu fonda o'qituvchi uchun asosiy savol «sun'iy intellektdan foydalanish kerakmi» emas, «uni darsga qanday qilib kiritsa, talabaning kompetensiyasi o'sadi» degan savolga aylandi.

Amaliyotda generativ modellar ko'pincha tayyor matn olish vositasi sifatida ishlatiladi. Bunday foydalanish yozma ishning tashqi ko'rinishini yaxshilashi mumkin, lekin tanqidiy fikrlash va ijodkorlikni rivojlantirmaydi (Hockly, 2023). Maqolaning maqsadi 5C modeli doirasida sun'iy intellektni darsga joriy etishning metodik tamoyillari, bosqichlari va xavflarni boshqarish yo'llarini asoslashdan iborat.

Til o'rganishda chat-botlar bo'yicha tizimli sharh ularning foydasi vositaning dizayni, vazifa turi va o'quvchining o'ziga bog'liq ekanini ko'rsatgan (Huang, Hew & Fryer, 2022). Demak, natijani vositaning o'zi emas, u qo'llangan pedagogik vaziyat belgilaydi. R. Godwin-Jones yozuvda sun'iy intellekt bilan ishlashni sheriklik deb ataydi, ammo matn egasi o'quvchi bo'lib qolishi shartligini alohida ta'kidlaydi (Godwin-Jones, 2022).

Xavflar haqidagi ishlar ham shu yo'nalishda. N. Hockly ingliz tili darslarida bu vositalar o'quvchiga moslashgan topshiriq va zudlik bilan javob berish imkonini berishini tan oladi, lekin ishonchsiz axborot, akademik halollik muammosi va o'qituvchi rolining susayishini ham sanab o'tadi (Hockly, 2023). E. Kasneci va hammualliflari katta til modellari asossiz javob berishi mumkinligini va shu sababli o'quvchida tekshirish ko'nikmasi zarurligini ko'rsatadi (Kasneci va boshq., 2023). N. Selwyn esa texnologiya ta'limdagi mavjud tengsizlikni kuchaytirishi mumkinligidan ogohlantiradi (Selwyn, 2019). Bu ishlarda xavflar yaxshi tavsiflangan, biroq ularni muayyan kompetensiyalar bo'yicha dars loyihasiga aylantiruvchi metodik tizim kam uchraydi.

Tadqiqot nazariy-metodik xarakterga ega. Ilmiy manbalar va me'yoriy hujjatlar tahlili, qiyoslash va pedagogik loyihalash usullari qo'llanildi. Tamoyillar uchta manbadan chiqarildi: sotsiomadaniy nazariyadagi iskala tushunchasi (Vygotsky, 1978; Lantolf & Thorne, 2006), TPACK doirasi (Mishra & Koehler, 2006) va konstruktiv muvofiqlik (Biggs & Tang, 2011). Bosqichlar va xavflarni boshqarish choralari esa adabiyotda qayd etilgan xavflarni har bir tamoyil bilan solishtirish orqali shakllantirildi. Taklif etilayotgan tizim hali sinovdan o'tkazilmagan.

Tahlil beshta metodik tamoyilni ajratishga olib keldi. Birinchi tamoyilga ko'ra, maqsad vositadan oldin keladi: o'qituvchi avval qaysi C komponenti va qaysi natija ko'zlanayotganini belgilaydi, keyin vositani tanlaydi; bu talab TPACK va konstruktiv muvofiqlikdan kelib chiqadi. Ikkinchi tamoyil mualliflik bilan bog'liq: sun'iy intellekt bergan matn yakuniy mahsulot emas, qayta ishlanadigan qoralama hisoblanadi (Godwin-Jones, 2022). Uchinchi tamoyil iskalani bosqichma-bosqich olib tashlashni talab qiladi: kurs boshida yordam ko'proq bo'ladi, oxiriga kelib o'quvchi vazifani mustaqil bajaradi. To'rtinchi tamoyil jarayonni baholashdir: yakuniy matn bilan birga uning versiyalari, o'quvchi bergan so'rovlar va refleksiya ham dalil sifatida qabul qilinadi. Beshinchi tamoyil o'qituvchi nazoratini saqlaydi: vazifa dizayni, vosita tanlovi va natijani talqin qilish o'qituvchi qo'lida qoladi (Holmes, Bialik & Fadel, 2019).

Tamoyillarni kurs darajasida qo'llash uchun to'rt bosqichli ketma-ketlik taklif etiladi (1-jadval). Har bir bosqichda sun'iy intellekt va o'qituvchining roli alohida ko'rsatilgan, chunki xavflarning ko'pchiligi aynan rollar chalkashib ketganda paydo bo'ladi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

1-jadval
5C modeli asosida sun'iy intellektni joriy etish bosqichlari

Bosqich	Asosiy ish	SI ning roli	O'qituvchining roli
1. Diagnostika	Kirish darajasi va raqamli ko'nikmalarni aniqlash; har bir C uchun kutilgan natijani yozish	Minimal: diagnostik topshiriqni tayyorlashga yordam	Natija va mezonlarni belgilaydi
2. Loyihalash	Topshiriq, rubrika va SI bilan ishlash qoidalarini tayyorlash	Topshiriq variantlarini taklif qiladi	Dars loyihasi uchun javobgar
3. Amaliyot	Rolli o'yin, jamoaviy loyiha, SI javobini tekshirish, ijodiy topshiriq	Mashq sherigi, munozara uchun material, tekshiriladigan matn	Jarayonni yo'naltiradi va kuzatadi
4. Refleksiya va baholash	Portfolio, tengdosh bahosi, SI bilan ishlash tajribasi haqida mulohaza	Qo'shimcha izoh beruvchi manba	Yakuniy bahoni qo'yadi

Manba: muallif ishlanmasi.

Bosqichlar ichida to'rtta xavfga alohida e'tibor berish kerak. Birinchisi haddan tashqari bog'liqlik: o'quvchi tayyor javobga suyanib qoladi. Bunga qarshi uchinchi va to'rtinchi tamoyillar ishlaydi, ya'ni yordam asta-sekin kamaytiriladi va baholash jarayonga ham qaratiladi. Ikkinchisi axborotning ishonchsizligi (Kasneci va boshq., 2023). Bizningcha, bu xavfni yashirish emas, undan foydalanish kerak: xato saqlagan javob tanqidiy fikrlash topshirig'iga aylantiriladi va o'quvchi uni tekshirib, tuzatadi. Uchinchisi akademik halollik va maxfiylik bilan bog'liq. Foydalanish qoidalari kurs boshida e'lon qilinadi, shaxsiy ma'lumot kiritish taqiqlanadi, o'quvchi esa qaysi qismda vositadan foydalanganini deklaratsiyada ko'rsatadi. To'rtinchisi raqamli tengsizlik bo'lib, qurilma, internet va ko'nikmadagi farqlar o'quvchilar imkoniyatini notekis qiladi (Selwyn, 2019). Bu xavf auditoriyada bajariladigan topshiriqlar va muqobil resurslar orqali kamaytiriladi.

Tamoyillar va bosqichlarning birga qanday ishlashini bitta dars misolida ko'rsatamiz. Mavzu «Mehmonxonadagi shikoyatga javob» bo'lsin. Diagnostika bosqichida o'qituvchi asosiy maqsad sifatida tanqidiy fikrlash va kommunikatsiyani belgilaydi: talaba shikoyat sababini aniqlab, unga xushmuomala va asosli javob yozishi kerak. Loyihalash bosqichida u sun'iy intellektdan ataylab ikki-uch kamchilikka ega bo'lgan javob namunasi olishni rejalashtiradi va «avval o'zing yoz, keyin solishtir» qoidasini belgilaydi. Amaliyot bosqichida talabalar dastlab vositasiz qoralama yozadi, so'ng uni sun'iy intellekt variantiga solishtiradi, variantdagi asossiz va'da yoki noo'rin ohangni topib, izoh bilan tuzatadi. Juftlikda ular yakuniy matnni kelishib oladi, bu hamkorlik komponentini ishga soladi. Agar shikoyat egasi noroziligini bilvosita bildiradigan madaniyat vakili bo'lsa, talabalar javob ohangini shunga moslaydi va sun'iy intellekt variantida bu jihat hisobga olinmaganini qayd etadi; bu madaniyatlararo kompetensiyaga taalluqli. Refleksiya bosqichida har bir talaba qaysi o'zgarish o'ziniki ekanini va vositadan nima uchun

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

foydalanganini qisqa yozib qo‘yadi. Bunday tuzilishda vosita darsning markazida turmaydi, u talaba fikrlashi uchun sinov toshi vazifasini o‘taydi.

Misoldan ko‘rinadiki, tamoyillar bir-biridan ajralgan holda emas, zanjir bo‘lib ishlaydi. Agar ulardan biri tushib qolsa, masalan, jarayon baholanmasa, butun tizim yana «tayyor matn olish» holatiga qaytishi mumkin. Shuning uchun o‘qituvchiga tamoyillarni nazorat varag‘i ko‘rinishida dars rejasiga kiritish tavsiya etiladi.

Taklif etilgan tizim Hockly (2023) ko‘rsatgan xavflarga bevosita javob beradi: agar faqat yakuniy matn baholansa, sun’iy intellekt kompetensiya o‘rniga uning ko‘rinishini yaratib beradi, jarayon dalillari esa o‘quvchi aslida nima qilganini ko‘rsatadi. O‘zbekiston sharoitida kommunikatsiya komponenti rubrikasini CEFR deskriptorlariga (Council of Europe, 2020) tayantirish mumkin, raqamlashtirish dasturlari esa vositalar infratuzilmasini ta’minlashi kerak. Shu bilan birga, tamoyillar va bosqichlar samaradorligini mahalliy sharoitda empirik tekshirish lozim.

Sun’iy intellektni 5C modeli doirasida xorijiy til darsiga kiritish texnologiyani qo‘shishdan ko‘ra ko‘proq metodik qarorlarni talab qiladi. Maqsadning ustunligi, o‘quvchi muallifligi, iskalani olib tashlash, jarayonni baholash va o‘qituvchi nazorati tamoyillari bunday qarorlar uchun tayanch bo‘ladi. Diagnostikadan refleksiyagacha bo‘lgan to‘rt bosqich har bir bosqichda vosita va o‘qituvchi rolini aniq ajratadi. Asosiy xavflar oldindan rejalashtirilsa, ulardan biri, ya’ni axborot ishonchsizligi, hatto o‘quv imkoniyatiga aylanadi. Keyingi tadqiqotlarda tizimni kvazi-eksperimental dizaynda sinash va o‘qituvchilarning bunga tayyorgarligini o‘rganish ko‘zda tutiladi.

ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Biggs, J., & Tang, C. (2011). Teaching for quality learning at university (4th ed.). McGraw-Hill/Open University Press.
2. Council of Europe. (2020). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment – Companion volume. Council of Europe Publishing.
3. Godwin-Jones, R. (2022). Partnering with AI: Intelligent writing assistance and instructed language learning. Language Learning & Technology, 26(2), 5–24.
4. Hockly, N. (2023). Artificial intelligence in English language teaching: The good, the bad and the ugly. RELC Journal, 54(2), 445–451.
5. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning. Center for Curriculum Redesign.
6. Huang, W., Hew, K. F., & Fryer, L. K. (2022). Chatbots for language learning—Are they really useful? A systematic review of chatbot-supported language learning. Journal of Computer Assisted Learning, 38(1), 237–257.
7. Kasneci, E., Seßler, K., Küchemann, S., Bannert, M., Dementieva, D., Fischer, F., … Kasneci, G. (2023). ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education. Learning and Individual Differences, 103, 102274.
8. Lantolf, J. P., & Thorne, S. L. (2006). Sociocultural theory and the genesis of second language development. Oxford University Press.
9. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. Teachers College Record, 108(6), 1017–1054.
10. Selwyn, N. (2019). Should robots replace teachers? AI and the future of education. Polity Press.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.